

ARAPLAR

Kavimler, Kabileler ve Devletlerin Üç Bin Yıllık Tarihi

Tim Mackintosh-Smith (17 Temmuz 1961), otuz yıla yakındır Yemen’de oturan Oxford Üniversitesi mezunu bir İngiliz Arap dünyası uzmanı, yazar, seyyah ve konuşmacıdır. Ortadoğu hakkında pek çok kitap yazmış, ödüller almış ve beğeniyle karşılanan bir BBC televizyon dizisi sunmuştur.

İngiltere’nin güneybatısındaki liman şehri Bristol’un banliyösünde bulunan Clifton College’da lise eğitiminden sonra (1971-1978) bir müzik bursuyla girdiği Oxford Üniversitesi’nde Klasik Arapça okumuştur.

Yazar Yemen’in başkenti San’a’nın merkezindeki “İnek Pazarı” yakınlarında tarihi bir kule evde oturmaktadır. *Yemen: Travels in Dictionary Land* (1997) ve *Yemen: The Unknown Arabia* (2000) adlı kitaplardan başka, aynı zamanda en önemli İbn Battuta uzmanlarından biri sıfatıyla onun seyahatlerini konu alan *Travels with A Tangerine* (2001), *The Hall of a Thousand Columns* (2005) ve *Landfalls* (2010) adlı kitapların yazarıdır. Bundan başka su mermerinden tütsüye, M. R. James’in öykülerinden şemsiyelerin tarihine kadar pek çok değişik konuda da yazılar kaleme almıştır.

Mackintosh-Smith, beğeniyle karşılanan *Travels with a Tangerine* (2007) adlı BBC dizisinde on dördüncü yüzyıl seyyahı İbn Battuta’nın izini bugün sürerken başından geçenleri anlatmış ve *The English Sheik and the Yemeni Gentleman* adlı belgesel dizisine konu olmuştur.

Eserlerinden *Yemen: Travels in Dictionary Land* 1998 Thomas Cook Seyahat Kitabı Ödülü’nü kazanmıştır. Mackintosh-Smith, *Daily Telegraph* gazetesi tarafından “San’a Bilgesi” olarak tanımlanmıştır.

Nurettin Elhüseyni (Silvan/Diyarbakır, 1954). Darüşşafaka Lisesi ve Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi mezunu. AnaBritannica’da yazı kurulu üyesi ve çeşitli yayın kuruluşlarında editör olarak çalıştı. Halen serbest çevirmenlik ve araştırmacılık yapıyor. Çevirdiği kitaplardan bazıları: *Demokrasi Neye Yarar?* (YKY, 2010); *Solan Akdeniz: 1550-1870 / Coğrafi-Tarihsel Bir Yaklaşım*, Faruk Tabak (YKY, 2010); *Gezgin Şölen: Gıda Küreselleşmesinin On Bin Yılı*, Kenneth F. Kiple (YKY, 2010); *Canavarlar - Garip Yaratıklar Kitabı*, Christopher Dell (YKY, 2010); *İmparatorluk: Britanya’nın Modern Dünyayı Biçimlendirışı*, Niall Ferguson (YKY, 2011); *1000 Muhteşem Resim* (YKY, 2012); *Uygurluk: Batı ve Ötekiler*, Niall Ferguson (YKY, 2012); *Kırım: Son Haçlı Seferi*, Orlando Figes (YKY, 2012); *Sarayın İmgeleri: Osmanlı Sarayının Gözüyle Resimli Tarih*, Emine Fetvacı (YKY, 2013); *Ölümsüzlük Kurulu*, John Gray (YKY, 2013); *Yirminci Yüzyıl Üzerine Düşünceler*, Tony Judt (YKY, 2013); *Haberini Alayım, Yeter: Gerçek Bir Gulag Aşk Hikâyesi*, Orlando Figes (YKY, 2013); *Stalingrad*, Antony Beevor (YKY, 2014); *Fikirler Tarihi: Ateşten Freud’a*, Peter Watson (YKY, 2014); *Tarihi İcat Eden Adam: Herodotos’la Seyahatler*, Justin Marozzi (YKY, 2015); *18. Yüzyılda Avrupa’da Türk Modası: Turquerie*, Haydn Williams (YKY, 2015); *Sıfır Yılı [1945’in Tarihi]*, Ian Buruma (YKY, 2015); *Armut Dibine Düşmeyince*, Andrew Solomon (YKY, 2016); *Karanlık-Kültürel Bir Tarih*, Nina Edwards (YKY, 2020); *Meydan ve Kule*, Niall Ferguson (YKY, 2020); *İngilizlerin Gözünde Türkiye: 1776-1923*, David S. Katz (YKY, 2021).

TIM MACKINTOSH-SMITH

Araplar

Kavimler, Kabileler ve Devletlerin Üç Bin Yıllık Tarihi

Çeviren
Nurettin Elhüseyni

Yapı Kredi Yayınları - 5946
Tarih - 161

Araplar - Kavimler, Kabileler ve Devletlerin Üç Bin Yıllık Tarihi / Tim Mackintosh-Smith
Özgün adı: Arabs - A 3,000-Year History of Peoples, Tribes and Empires
Çeviren: Nurettin Elhüseyni

Kitap editörü: Ali Suat Ürgüplü
Düzeltili: Korkut Tankuter

Kapak ve sayfa tasarımı: Mehmet Ulusel
Grafik uygulama: Hasan Fırat

Baskı: Asya Basım Yayın Sanayi Tic. Ltd. Şti
15 Temmuz Mah. Gülbahar Cad. No: 62/B Güneşli - Bağcılar / İstanbul
Telefon: (0 212) 693 00 08
Sertifika No: 52508

Çeviriye temel alınan baskı: Yale University Press, ABD, 2019
1. baskı: İstanbul, Mart 2022
ISBN 978-975-08-5293-0

© Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık Ticaret ve Sanayi A.Ş., 2019
Sertifika No: 44719

© 2019 by Tim Mackintosh-Smith
Bu kitap ilk olarak Yale University Press tarafından yayımlanmıştır.

Bütün yayın hakları saklıdır.
Kaynak gösterilerek tanıtım için yapılacak kısa alıntılar dışında
yayıncının yazılı izni olmaksızın hiçbir yolla çoğaltılamaz.

Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık Ticaret ve Sanayi A.Ş.
İstiklal Caddesi No: 161 Beyoğlu 34433 İstanbul
Telefon: (0 212) 252 47 00 Faks: (0 212) 293 07 23
<http://www.ykykultur.com.tr>
e-posta: ykykultur@ykykultur.com.tr
[facebook.com/yapikrediyayinlari](https://www.facebook.com/yapikrediyayinlari)
twitter.com/YKYHaber
[instagram.com/yapikrediyayinlari](https://www.instagram.com/yapikrediyayinlari)

Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık
PEN International Publishers Circle üyesidir.

Şaab: [...] Topluluk ya da birlik; aynı zamanda ayrılık, bölünme ya da ihtilaf. [...] Bir millet, kavim, ırk ya da insan sülalesi [...]

Edward William Lane,
An Arabic-English Lexicon

Rabbin dileyeydi insanları elbette tek bir ümmet yapardı. Fakat onlar hep ihtilaf içinde olacaktıdır.

Kur'an 11:118

Böylece iki [Hadrami] devletinde 1.400'e kadar varan ayrı kabile "yönetim"iyle karşılaştık. Ayrıca silahsız adamların yönettiği birkaç yüz özerk kasaba vardı. [...] Hadramut'ta toplam olarak yaklaşık 2.000 ayrı "yönetim" in bulunduğunu hesapladım.

Harold Ingrams,
Arabia and the Isles

Birleşik bir Yemen'in (1990-2014) ve onunla ölen Ali Hüseyin Eşaab
(1998-2016) ile bütün ötekilerin anısına.

İçindekiler

Haritalar • 11
Önsöz: Çark ve Kum Saati • 13
Giriş: Söz Birliğini Sağlama • 35

SAHNEYE ÇIKIŞ MÖ 900-MS 600

Bölüm Bir: Yabandan Gelen Sesler
İlk Araplar • 51

Bölüm İki: Kavimler ve Kabileler
Sabalılar, Nebatiler ve Göçebeler • 79

Bölüm Üç: Dört Bir Yana Dağılış
Tarihin Değişen Grameri • 103

Bölüm Dört: Büyüklüğün Eşiğinde
Arap Günleri • 121

DEVİRİM 600-630

Bölüm 5: Vahiy, Devrim
Muhammed ve Kur'an • 149

Bölüm Altı: Tanrı ve Sezar
Medine Devleti • 182

HÂKİMİYET 630-900

Bölüm Yedi: Hilal Akıncıları
Fütuhat • 211

Bölüm Sekiz: Şam Emirliği
Emevi Yönetimi • 258

Bölüm Dokuz: Bağdat İmparatorluğu
Abbasi Egemenliği • 297

GERİLEME

900-1350

Bölüm On: Karşı-Kültürler, Karşı-Halifeler
İmparatorluğun Çözülüşü • 339

Bölüm On Bir: Şişedeki Cin
Yaklaşan Göçebe Orduları • 383

TUTULMA

1350-1800

Bölüm On İki: Muson Ustaları
Hint Okyanusu'nu Dolaşan Araplar • 416

YENİDEN SAHNEYE ÇIKIŞ

1800-GÜNÜMÜZ

Bölüm On Üç: Kimliğin Yeniden Keşfedilişi
Uyanışlar • 449

Bölüm On Dört: Umut Çağı
Nâsırcılık, Baasçılık, Kurtuluş, Petrol • 496

Bölüm On Beş: Hayal Kırıklığı Çağı
Otokratlar, İslam Müstebitleri, Anarşi Sergerdeleri • 525

Sonsöz: Tarihin Durağında • 565

Kronoloji • 575

Bibliyografya • 609

Dizin • 617

Haritalar

- 1 İslam'dan önce Arap Yarımadası ve bitişik bölgeler.
- 2 Arap İmparatorluğu.
- 3 Yurtdışındaki Araplar.
- 4 Yakın yüzyıllarda Arap dünyası.

Önsöz

Çark ve Kum Saati

Zamanın yeni olanı yıpratacağı ya da zamanla ortaya çıkan değişikliklerin yekvücut bir kavmi bölceği hiç aklıma gelmezdi.

Zürrumme

Yerleştiğim ve halen yaşadığım ülke Yemen'in doğal yapısı ve tarihi üzerine bir araştırma olan ilk kitabımla ilgili çalışmalara 27 yıl önce başladım. Ülkenin sabık iki kısmı buna yakın sayılacak bir tarihle Mayıs 1990'da, Alman birleşmesinin hemen öncesinde birleşmişti. Duvarlar yıkılıyor, demir perdeler parçalanıyor ve ıssız topraklardan geçen sınır hattı siliniyordu. Yemen'de bir iyimserlik dönemindeydik. Doğrusu, 1994'teki ayrılma girişiminin yol açtığı kısa süreli savaşta güneyin sabık rejimi, San'a'da yaşayan bizlere Saddam Hüseyin'in üç yıl önce İsrail'e yolladıklarına neredeyse yakın sayıda Skud füzesi fırlattı; kuzeydeki yöneticilerimizin buna misilleme olarak Aden üzerine saldırdığı dağınık sakallı bir İslamcı güruhu bu arada Arabistan'daki tek bira fabrikasını yerle bir etti. Ama birleşik Yemen ayakta kaldı. Geçmiş artık geçmişte kalmış gibiydi.

Söz konusu ilk kitabım, geçmişinden kalan birçok şeye, bin yıllık kültürel birliğine sarılmış bir ülkeye saygı nişanesiydi. Satırlar arasında siyasal birliğine yeniden kavuşmasına saygıyı da içermekteydi. Yemen İslam öncesi dönemde, ayrıca kısa sürelerle olmak üzere 14. ve 17. yüzyıllarda birleşik bir devlet olarak var olmuştu. Tıpkı benim gibi, birçok Yemenlinin gözünde o birlik bir bakıma doğru ve uygundu, doğal bir şeydi ve hâlâ da öyledir. En azından 14. yüzyıla kadar inen eski bir tarihten beri doğru gibiydi: "Yemen tek hükümdar altında birleşirse," diye yazmıştı Mısır'daki bir gözlemci, "önemi artacak ve mümtaz ülkeler arasındaki konumu güçlenecektir."¹

Aslına bakılırsa, bilinen tarihinin onda dokuzunun fazlasında, Yemen birleşik değildi ve bundan çok uzaktı. Bu satırları yazdığım sırada tekrar

1 İbn Fadlullah Ömeri'den aktaran Tim Mackintosh-Smith, Giriş, Searight ve Taylor, s. 12.

parçalanacak gibi görünüyor. Görünüşe bakılırsa, Irak ve Libya da öyle; Suriye kaba kuvvetle ucu ucuna bir arada kalabilir; Mısır'ın bütünlüğü sağlam görünse de, toplumu derin bölünmeler içinde. Bu beş ülke Arapça konuşulan dünyadaki nüfusun yarısını barındırıyor. Birleşmiş Milletler'in yakın dönemdeki bir raporuna göre, bu "dünya" insanlığın yüzde 5'ine evsahipliği yaparken, yeryüzündeki mültecilerin yüzde 58'ine ve "çatışmaya bağlı ölümler" in yüzde 68'ine kaynaklık ediyor...² Bazen insan Arapları tek şeyin birleştirdiği ve bunun da bir türlü geçinememek olduğu izlenimine kapılıyor. Bu bölünmüşlüğün sebebi ne? Kendine zarar verme niçin böylesine olağanüstü düzeyde?

Kestirme ama kullanışlı bir ifadeyle, Batılılar bunu "demokrasinin ve ona özgü kurumların yokluğu"na bağlayacaklardır. Bunda bir doğruluk payı olabilir; ama yakın dönemde güya demokrasiyi benimsetmeye yönelik dış müdahaleler sadece kargaşayı artırmış gibi görünüyor. Üstelik sahiden serbest ve adil seçimler *yapılmca*, genelde İslamcılar kazanıyor; seçimler bir askeri darbeye iptal ediliyor ve Batıcılar garip biçimde sessiz kalıyor. Görüldüğü kadarıyla, söz ve para birbirini tutmuyor.

Yine kestirme bir ifadeyle, İslamcılar bölünmüşlüğü "İslam'ın birleşemeyişi"ne bağlayacaklardır. Ama o birliğin kendisi neredeyse İslam'ın başından beri bir seraptır. Müslüman toplumu içinde otorite ve meşruiyet kavgaları İslam döneminin kırkıncı yılından itibaren sözlerle ve öbür silahlarla yürütülmüştür.

Günümüzde küçük bir kesim olarak kalmış Arap milliyetçileri (hâlâ birkaç tane kalmıştır) "emperyalizmin mirası" nı sorumlu tutacaklardır. Ama emperyalizm sonrası çağda birliğe dönük hemen her girişim genellikle Araplar arası kuşkulardan ve ağız dalaşlarından dolayı başarısızlığa uğramıştır. Bir Arap yorumcu 1948 Arap-İsrail Savaşı üzerine bir analizde, "Kendi içlerinde kof ve çürük bir şey olmasaydı, Araplar Filistin kavgasını kazanırlardı," diye yazacaktı.³ O "bir şey" karşılıklı güvensizlik, gücensizlik ve korkuydu. Deve kininden doğan bu çürüklük Arap tarihi boyunca defalarca fokurdemiş bir şeydir.

Elbette, bölünmüşlük hiç de Araplara münhasır değildir. Ta modern çağın başlarına kadar Avrupa haritasının büyük bir bölümü devletçiklerden oluşmuş bir arnavutkaldırımı görünümündeydi. Almanya'nın 1990'da Sovyetler Birliği'ni parçalayan aksi yöndeki bir süreç çerçevesinde yeniden birleşmesi, sadece iki ömürlük bir geçmişi olan bir birliğe dönüştü. O ömürler sırasında, Avrupa kıtası Osmanlı ve Avusturya-Macaristan imparatorluklarının yıkılışına ve Britanya İmparatorluğu'nun daha yumuşak eriyişine yol açmanın

2 UNDP Arab Human Development Report 2016, aktaran Guardian, 2 Ocak 2017.

3 Atiyah, s. 185.

yanı sıra, (uyumun o bildik kaleleri) Birleşmiş Milletler ile Avrupa Birliği'ni doğuran savaşların deprem merkezi olmuştu. Bütün dünya eski istikrarlı bileşiklerin sürekli çözüldüğü ve yenilerinin olduğu bir potadır. Böyle bir değişim olmasa, tarih olmazdı. Birlik ve bölünme aynı sürecin unsurlarıdır. Kitabımın başındaki ilk özdeyişin Lane'in *Arabic-English Lexicon* kitabındaki şu tanım olması bundandır:

Şaab: [...] Topluluk ya da birlik; aynı zamanda ayrılık, bölünme ya da ihtilaf [...]
Bir millet, kavim, ırk ya da insan sülalesi [...]⁴

(Terim açısından görünüşteki bu çelişkinin nasıl işlediğini gördüğümüzde, durum biraz daha berraklaşır: *Şaab* bir "halk"ın ve bütün bu diğer şeylerin yanı sıra, kafatasındaki kemiklerin hem birleştiği hem ayrıldığı ek yeri anlamına gelir; kemikler dahi bilinen anlamının dışında "kabile" olarak anılır... "Kavimler" ve "kabileler" barındıran insan kafası sanki bizzat insanın Arapça bir anatomisini sunuyor gibidir.)

Yine de Araplar her zaman özel bir durum gibi görünür. Bizler gibi, onlar da kendilerini genellikle ayrık ve açıkça tanımlanabilir bir insan kitlesiymişçesine "şu" Araplar diye anmazlar mı? Durum böyleyse, o zaman onlar kimdir? Bölünmeye özellikle yatkın, böylesine tepkici görünmeleri nedendir? En azından bir Arap Birliği'nin ve hatta bir Birleşik Arap Devletleri'nin olması gerekmez miydi? Sahi, çoğu tarih kitabında unutulmuş bir Birleşik Arap Devletleri (BAD) vardı, değil mi? Pan-Arapçılığın kısa süreli parlak döneminde Mısır ile Suriye'nin bir siyasal birliği olarak kurulmuş Birleşik Arap Cumhuriyeti'ne (BAC) o zamanki Kuzey Yemen Emirliği'nin katılımıyla ortaya çıkan bir konfederasyondur bu. BAD ve BAC 1958'den 1961'e kadar tamı tamına 44 ay sürdü.

Siyasal birliği bizatihi iyi bir şey saymayı gerektirecek bir sebep yoktur. Ama en azından genel anlamdaki bir birliğin (uyum, çatışmasızlık, barış içinde bir arada yaşama ve işbirliği) insan toplumu için parçalanmadan ve şiddetli çekişmeden daha iyi olduğunun savunulabileceği kanısındayım. Çok fazla insanı ve çok az kaynağı barındıran küçük bir gezegende, özellikle Suriye, Mısır ve Yemen gibi kalabalık ülkelerde, bel bağlanacak tek umut bu gibi görünüyor.

Tabii, birbirimizi öldürmediğimiz ve her şeyi yeniden başlatmadığımız sürece.

4 Lane, *Arabic-English Lexicon*, madde ş'b.

Arap tarihi kitapları genelde İslam'la başlatılır; daha önce yaşananlara olsa olsa önsöz niteliğinde bir selam çakılır. İslam elbette tarihteki büyük bir dönemeç için birleşmiş ve tanımlanabilir bir insan kitlesi sunar. Ama bu gerçek değil, görünüşte bir birliktir. Geleneksel anlatımlara göre, Arabistan kabileleri “heyetler yılı” 630-631'de, Peygamber Muhammed'i ziyaret eden kabile temsilcilerinin ona ve kurduğu devlete bağlılıklarını bildirmeleriyle bir araya geldiler. Muhammed'in ölümünü izleyen iki yıl içinde, o kabilelerin çoğu eski bağımsız yapıları ve dalaşlarına döndüler. İlk başta çatlaklar onarıldı ve Arapların Arabistan dışına çıkmalarını sağlayan muazzam fetihler mucizevi, daha doğrusu Allah vergisi gibi görünen bir takım ruhu sağladı. Ama temelde yatan kabile ayrılıkları asla giderilemedi. Üç yüz yıl geçmeden birleşik Arap hâkimiyeti özenli bir sevgiyle anılan bir hatıraya dönüştü ve sonraki bin küsur yıl boyunca Araplar, birkaç istisna dışında, kendi içlerinde bölündüler ve Türkler, İranlılar, Berberiler, Avrupalılar ve başkaları tarafından yönetildiler. Kurdukları imparatorluk budanmıştı; bunun acısı zamanla dinse dahi, hatırası hayali uzuv gibi sürecekti.

Bunun tarihyazım açısından doğurduğu sonuç, Arapların günümüz yazarlarınca yazılmış siyasal tarihlerinin MS 900 dolaylarına ulaşınca, hemen her zaman Arap kültürü tarihlerine, ardından (bizzat Arapların tablodan neredeyse büsbütün çıkmasıyla) başka halkların imparatorluklarına ilişkin tarihlere dönüşmeleridir. Sorun kısmen “Arap” kelimesinin kendisinden kaynaklanır. Her isim gibi, bu kelime de belirttiği şeyle tıpatıp aynı olmak yerine, ona kondurulmuş bir yaftadır. Yaftalar yararlıdır ama kafa karıştırıcıdır. Çok sayıda farklılığı örtüp çatlakları bir arada tutabilirler; yalan şeyler söyleyebilirler. Bir yafta zamanla solup silikleşirken, asıl anlamı (tabii varsa) unutulur. İşin gerçeği, hepimiz coğrafi, genetik, dilsel vb. birçok yaftayla kaplı eski tarz seyahat sandıklarını severiz (sözelimi ben Britanyalı/İngiliz/İskoç/Anglosakson/Kelt/Avrupalı/Hint-Avrupalı/Yemenli/Arabistanlı/Arap(ça konuşan)... biriyim); insanlığın çok az kesimi Araplar olarak bilinen çok gezgin halk kadar yaftalarla donanmıştır. Ama sonuçta çoğumuz sadece bir yaftaya yapışıp ona bağlı kalırız, tıpkı onun bize yapışması gibi. Yafta ne kadar geniş olursa, yapışması o ölçüde zorlaşır.

“Arap” çok geniş, (neredeyse 3.000 yıllık geçmişle) çok yapışkan olmasına karşın çok da kaygan bir yaftadır. Farklı dönemlerde farklı insanlar için farklı şeyler ifade etmiştir. Anlamı o kadar sıkça şekil değiştirmiş, yitmiş ve dirilmiştir ki, Araplardan “tek” bir halkmış gibi söz etmek yanıltıcıdır ve elinizdeki kitapta aynı yola gidilmemesi bundandır. Böyle bir yaklaşım Proteos'u bağlamaya çalışmak olur. Söylenebilecek tek şey, bilinen tarihin büyük bölümünde kelimenin genelde yerleşik toplum sınırlarının ötesinde yaşayan kabile toplulukları anlamına geldiğidir. İslam öncesindeki uzun dö-

nem boyunca Araplar muhtemelen buydu; MS 2. binyılın büyük bölümünde bu oldukları kesindir. Her iki dönemde adlarını “tam” bir halk değil, italik harflerle cins isim olarak, yani “Araplar” değil, ‘*arab* olarak yazmak için sağlam sebep vardır. Şaşırtıcı olan nokta sayısal bakımdan önemsiz ve çeperde olan o gezgin halkın (başşehir sahibi olmak şöyle dursun, ismi büyük harfle başlamayan halkın) bir kimlik açısından böylesine kilit rol oynamasıdır. MÖ 5. yüzyıldaki Yunan şehir devletlerinden emperyal Çin’e ve yakın dönemdeki sömürgeci Avrupa’ya kadar, toplumlar kendilerini göçebe, “vahşi”, “barbar” halklardan farklı olma temelinde tanımlayıp yalınlaştırmışlardır. Araplar ise sadece isimlerini değil, tek tutarlı belirleyici özellikleri olan dillerini göçebelik ve başıboşluk timsali kabilevi ‘*arab* unsurundan almışlardır.

Bugün Araplar diye bildiğimiz halk bir etnik bileşimdir. İki ana kurucu unsur, yani göçebe ya da yarı göçebe ‘*arab* kabileleri ve yerleşik Güney Arabistan kavimleri tarihöncesi çağda Arabistan’ın kuzeyine düşen Bereketli Hilal’de ortaya çıkmış olabilirler; dillerinin kökeni aynı eski “Sami” ailesidir. Ama zaman içinde dillerinin yanı sıra yaşam tarzları da ayrılıp bölündü: Güney Arabistanlılar (Arabistan’ın güney kesimine önceden yerleşmiş ve iç içe geçip karıştıkları daha eski yerli kavimlerden pekâlâ almış olabilecekleri) sulama sistemlerine ve tarıma dayalı yerleşik toplumlar geliştirdiler; ‘*arab* kabileleri ise kuyular, yağmurlar ve akınların yön verdiği gezilerle çoban göçebeliliği meşgale edindiler. Karşılıklı ticari ve siyasal çıkarlar bu iki kurucu unsurun İslam’dan önceki yüzyıllarda bir araya gelmelerinin yolunu açtı. İslam döneminin başlarında, imparatorluk kurma sürecindeki ortak tecrübe söz konusu bileşimi bir süre daha insicamlı kılarken, Arap Yarımadası’nın ötesinden gelen halkların özümsemesiyle daha karmaşık hale de getirdi. Bu uzun süreç boyunca, ‘*arab* kabileleri daha geniş anlamıyla Arapların parçası, hatta özündeki unsurdur; sayıca çok küçük yer tutmalarına karşın, hâlâ öyledir. Ama bizzat varlıkları Arap tarihini her zaman çetrefilli kıldı. Zira bileşimin yerleşik ve göçebe unsurları arasındaki gerginlikler, müthiş güçlü yanların yanı sıra vahim istikrarsızlıklar da yaratmış durumdadır. Bu güçlü ve zayıf yanları sonraki bölümlerde inceleyeceğiz.

Bileşimi derleyip bir arada tutmuş olan güç en başta dildir. Gündelik konuşma dili değil, kabile falcıları ile şairlerinin sözleri temelinde gelişen zengin, garip, incelikli, tatlı bir uyku verici, büyümlü biçimde inandırıcı, çıldırtıcı ölçüde zor “yüksek” Arapça öteden beri, belki de her zaman daha geniş bir Arap kimliğinin katalizörü olmuştur. Ortak dil her etnik kimlik için önemlidir. İlahi kaynaklı Babil uyuşmazlığını, insanları bir araya gelmekten alıkoyan yanlış anlama uğultusunu tersine çevirmeye dönük bir girişimdir. Araplar açısından sadece bir etnik belirteç değil, ayırıcı etnik özellik işlevini görmüştür. Daha MS 9. yüzyılda eski sayılan bir darbimesel “Bilgelik gökyü-

zünden yeryüzüne insanların üç organıyla indi: Yunanların beyni, Çinlilerin eli ve Arapların dili,” diye belirtir.⁵

Bu sebeple tarih çoğu kez eylem adamlarının bir silsilesi olarak görülürken, Arap tarihi aynı ölçüde ve belki de daha fazlasıyla şair, vaiz, hatip, yazar gibi söz adamlarının (ve bazen söz kadınlarının) bir silsilesidir; bunların başında da ilk Arapça kitap Kur'an'ın yazarı (ya da Müslüman bakışıyla aktarıcısı) gelir. Onlar ve kullandıkları kelimeler bu kitapta öne çıkacaktır. Kimliği oluşturan, birliği sağlamlaştıran ve tarihin ilerleyişini zorlayan onlardır. Dolayısıyla zaman zaman bir ya da iki sayfa boyunca, dilin ilerlemeyi tahrik edişini ve bazen de köstekleyişini değerlendireceğiz. İlerleme ve gerileme sürüyor. Yakın dönemdeki olaylar, özellikle “Arap Baharı” ve sonrasındaki karmakarışık durum kelimelerin (sloganlar, teraneler, propaganda, kasıtlı ve kasıtsız eksik ve yanlış bilgilendirme, eski cezbedici beyaz ve kara büyü) Arap dünyasının gidişatını hâlâ nasıl şekillendirdiğini göstermiştir.

Daha doğrusu Arapça dünyası, yani Arapça konuşulan ülkeler. Dil hâlâ bu dünyanın belirleyici ve ayırıcı özelliğidir; “Araplar” aslında Arapça konuşanlardır. Cebelitarık Boğazı'ndan Hürmüz Boğazı'na kadar herkesi “Arap” olarak nitelendirmek, bütün Kuzey Amerikalı, Güney Afrikalı, Avustralyalı, İrlandalı ve Britanyalı insanları kökenlerine bakmaksızın “İngiliz” (ve hatta dili çoktan düşüşe geçmiş bir imparatorluğun kıyı yosununa dönüşecek başka bir gezgin klan topluluğunun adıyla “Angıl”) olarak nitelendirmeye benzer.

Dolayısıyla Arapları (her şeye rağmen) birlik serabını kovalamaya yönelten ortak kimliğin köklerini araştırmak için, dillerine kulak vermeliyiz. Ayrıca İslam'ın ötesindeki geçmişe gitmeliyiz. İslam öncesi geçmişin daha az bilindiği ve çok daha az bilinebilir olduğu kesindir. Ama yazılı tarih açısından, İslam'ın Arabistan'dan can alıcı püskürüşünden beri geçen zaman kadar uzundur. Araplara ilişkin bilinen ilk kadim yazıtın MÖ 853'den kaldığı⁶ ve bu kitabın ilk taslağını MS 2017'de yazdığım düşünülürken, geleneğe göre çocuk Muhammed'in ilk kez peygamber olarak tanındığı tarih olan MS 582 ikisinin tam orta noktasıdır.

İslam öylesine bir çakımla başladı ki, genelde bizi daha öncesine karşı körleştirdi. Aynı şekilde, bu çakım güçlü ışıltısını sonraki bütün tarihe vurarak, birçok şeyi gölgede bıraktı. Bütün tarihsel tabloya, üç boyutlu bir görüntü veren daha eşit dağılmış bir ışık altında bakmamız gerekir; bu bize İslam'ın sıfır yılından beri olup bitenlerin ancak süre bakımından

5 Câhiz'den aktaran İbn Hallikân III, s. 163.

6 Hoyland, s. 59.